

ปริทัศน์หนังสือ (Book Review)
จากปิตาจารย์เชื้อโรค: ประวัติศาสตร์การแพทย์
กับโรคระบาดในสังคมไทย

ประยงค์ อ่อนตา¹

Prayong Onta

ชาติชาย มุกสง. (2563). จากปิตาจารย์เชื้อโรค: ประวัติศาสตร์การแพทย์
กับโรคระบาดในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: มติชน.

ในช่วงเวลาที่โรคระบาดที่ชื่อว่า โรคโควิด-19 กำลังแพร่กระจาย
และทำลายชีวิตมนุษย์โลกเป็นอันมากดังเช่นปัจจุบัน การแสวงหาความรู้
ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับโรคระบาดน่าจะเป็นสิ่งที่จำเป็น เพราะอาจมีผล
ต่อทัศนคติต่อการปฏิบัติตนในช่วงเวลาที่มีโรคระบาดได้อย่างถูกต้องเหมาะสม
คือไม่วิตกกังวลเกินกว่าเหตุจนก่อให้เกิดความเครียด และในขณะเดียวกัน

¹ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำสาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

ก็ไม่วางตนอยู่ในความประมาทจนเป็นเหตุให้ตนได้รับเชื้อโรค ที่ผ่านมาจากความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโรคระบาดมักจะจำกัดอยู่เฉพาะในวงการแพทย์และสาธารณสุข ประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจอยู่มาก แม้ว่าจะมีความพยายามในการเผยแพร่องค์ความรู้จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอยู่บ่อยครั้งก็ตาม การนำเสนอเรื่องดังกล่าวนี้ของชาติชาย มุกสง ผ่านงานเขียนจึงนับเป็นประโยชน์สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน หนังสือเรื่อง จากปีศาจสู่เชื้อโรคฯ แบ่งออกเป็น 2 ภาคใหญ่ๆ คือ

ภาคแรก เป็นภาคความรู้เกี่ยวกับโรคระบาดที่เกิดขึ้นในโลก ซึ่งเป็นเนื้อหาของบทที่ 1 ที่ได้บอกเล่าถึงประวัติความเป็นมา ความเชื่อ ผลกระทบ และการจัดการโรคระบาดในแต่ละช่วงเวลาของมนุษย์ในสังคมนั้น ๆ ซึ่งในยุครัฐจารีตความเชื่อเกี่ยวกับโรคระบาดมักจะเชื่อมโยงกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น พระเจ้า ซาตาน ภูตผีปีศาจ ทำให้การจัดการโรคระบาดมุ่งไปที่การขับไล่หรือทำให้เกรงกลัว (ถ้าเป็นสิ่งไม่ดีและเป็นภูตผีปีศาจชั้นต่ำ) และการเอาอกเอาใจต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ(ถ้าเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และมีอำนาจมาก) เพื่อที่จะให้ช่วยจัดปัดเป่าให้โรคได้หายไปจากสังคม

เนื้อหาในหนังสือได้ฉายภาพให้เห็นถึงการเดินทางของโรคระบาดที่สัมพันธ์กับการเดินทางไปมาหาสู่กันของมนุษย์ในโลก ในยุคก่อนประวัติศาสตร์โรคมากับเนื้อสัตว์ที่มนุษย์ล่ามาเป็นอาหาร เช่น โรคพยาธิตัวจิ๋ว และที่เกิดจากสิ่งมีชีวิตที่เกิดมาพร้อมกับมนุษย์ เช่น พวกเหา แบคทีเรีย แต่โรคเหล่านี้ก็ไม่จัดว่าเป็นโรคระบาดเนื่องจากเกิดขึ้นกับคนแต่ละคน แต่ละกลุ่มเท่านั้น ทั้งนี้ เพราะประชากรมนุษย์มีจำนวนไม่มากและมีการโยกย้ายบ่อย ๆ จึงทำให้โรคไม่แพร่กระจาย

การเกิดโรคระบาดเริ่มมีขึ้นหลังจากมนุษย์มีการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม และนำสัตว์จากป่ามาเลี้ยงเพื่อประโยชน์ในการใช้งานและเป็นอาหาร การที่มนุษย์อยู่คลุกคลีกับสัตว์ทำให้เชื้อโรคที่มีอยู่ในสัตว์ระบาดสู่มนุษย์ ในขณะเดียวกันโรคที่มีอยู่ในมนุษย์ก็ระบาดสู่สัตว์เช่นกัน ลักษณะดังกล่าวมานี้ได้เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกพื้นที่และทุกภูมิภาค ทำให้ทุกพื้นที่และทุกภูมิภาค

มีโรคประจำ ในระยะแรก โรคระบาดได้สร้างปัญหาให้เฉพาะพื้นที่นั้น ๆ ก่อน เช่น ในแอฟริกาและเปอร์เซียมีโรคมาลาเรีย วัณโรค โรคคอติด และไข้หวัดใหญ่ ในกรีกมีกาฬโรค ฝีดาษ หัด ไข้รากสาดใหญ่ และในโรมันมีโรคแอนโทนิน (Antonine Plague) เป็นต้น ครั้นมนุษย์ได้มีการเดินทางติดต่อกันมากขึ้น โดยจุดประสงค์ของการค้าขาย การเผยแผ่ศาสนา การสงคราม และการค้นหา ดินแดนใหม่ ๆ ทำให้โรคได้เริ่มออกเดินทางไปพร้อมกับมนุษย์และสัตว์สู่ภูมิภาคอื่น เช่น เชื่อกันว่ากองทัพมองโกลเป็นผู้นำกาฬโรคเข้าสู่ยุโรปซึ่งทำให้ผู้คนล้มตาย เป็นจำนวนมาก

ครั้นเมื่อการเดินทางโดยเรือเป็นเส้นทางที่สะดวกและปลอดภัยกว่า การเดินทางโดยทางบกก็เป็นเหตุให้โรคไข้หวัดใหญ่ ฝีดาษ ไข้รากสาดใหญ่ และหัดจากยุโรปได้แพร่กระจายเข้าไปในทวีปอเมริกา โดยมาพร้อมกับลูกเรือ และสัตว์พาหนะที่มาพร้อมกับเรือของโคลัมบัส ซึ่งเป็นเหตุให้ชาวอเมริกันพื้นเมือง เสียชีวิตถึงร้อยละ 90 ทั้งที่โรคระบาดที่คร่าชีวิตชาวอเมริกันในช่วงเวลานั้น เป็นโรคที่ไม่ร้ายแรงในยุโรปเลย ในขณะที่ลูกเรือของโคลัมบัสก็ได้รับเชื้อ Great Pox (ซิฟิลิส) จากชาวเมืองไปแพร่ในยุโรปเช่นกัน และในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ชาวโปรตุเกสก็ได้นำโรคซิฟิลิสไปพร้อมกับเรือสำรวจและแพร่กระจาย เข้าสู่เอเชียตั้งแต่อินเดียถึงญี่ปุ่นในเวลาต่อมา

การเดินทางของโรคระบาดระหว่างสังคมมนุษย์และการปรับตัว ของเชื้อโรครวมไปถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโรคระบาดได้ถูกบอกเล่าในบทแรกของหนังสือซึ่งทำให้ได้ทราบถึงภูมิหลังของโรคระบาดได้ในระดับที่น่าพอใจ ที่เดียว

ส่วนภาคที่ 2 ประกอบด้วยบทที่ 2-5 มีเนื้อหาเกี่ยวกับโรคระบาด การแพทย์ และสาธารณสุขของประเทศไทย ตั้งแต่ยุคอยุธยาจนถึงยุค ของจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ในสังคมไทยหลายประการ

ในหนังสือได้ชี้ว่า โรคไข้ทรพิษ เป็นโรคระบาดที่มีมาตั้งแต่ยุคอยุธยา และนักวิชาการสันนิษฐานว่า โรคมาลาเรีย และกาฬโรค ก็น่าจะเป็นโรคที่มีอยู่ในยุคนั้นด้วย คนไทยเองเรียกโรคที่เมื่อเกิดขึ้นแล้วมีผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมากว่าโรคห่า ต่อมาในช่วงรัชกาลที่ 2 อหิวาต์โรคซึ่งเป็นโรคประจำถิ่นของอนุทวีปอินเดียได้แพร่ระบาดเข้ามาในสยามประเทศเป็นครั้งแรกและได้รับบาดเจ็บ ๆ อีกหลายครั้งทำให้มีผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ในส่วนของการจัดการโรคตั้งแต่ยุคอยุธยาถึงรัชกาลที่ 4 แห่งรัตนโกสินทร์ใช้พิธีกรรมทางศาสนาหรือไม่ก็ย้ายเมืองหนี ทั้งนี้เป็นไปตามความเข้าใจที่ว่า โรคระบาดเกิดจากผีห่า ผีโจร หรือนาคราชพ่นพิษ

ต่อมา ในช่วงรัชกาลที่ 5 โลกทัศน์เกี่ยวกับโรคระบาดของชนชั้นนำไทยเปลี่ยนไปตามความรู้ที่รับมาจากตะวันตก เกิดการอธิบายว่า โรคระบาดเกิดจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น การอาศัยอยู่ในพื้นที่สกปรก การรับเอาพิษจากพืชบางอย่างเรียกว่า อายพิศม์ เข้าสู่ร่างกายจึงทำให้เกิดโรค การจัดการโรคระบาดจึงเริ่มจากการจัดการกับสิ่งสกปรก ทำเมืองให้สะอาดโดยรัฐได้จัดตั้งหน่วยงานขึ้นมาโดยเฉพาะเพื่อรับผิดชอบในพื้นที่ที่เรียกว่า สุขาภิบาล ทำให้รัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทในการจัดการเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพของประชาชนอย่างเป็นรูปธรรมกว่าในอดีตที่ถือว่า เป็นเรื่องของบุญกรรม ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 หลุย ปาสเตอร์ ได้ค้นพบเชื้อจุลินทรีย์ และโรเบิร์ต ค็อก ค้นพบเชื้อวัณโรค และเชื้ออหิวาต์โรค ทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับโรคระบาดเปลี่ยนไปซึ่งมีผลทำให้แนวคิดในการจัดการโรคระบาดในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน กล่าวคือได้มุ่งไปจัดการกับสิ่งที่เป็พหะของเชื้อโรค เช่น แมลงวัน หนู ยุง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การนำการแพทย์แผนตะวันตกเข้ามาใช้แทนการรักษาโรคด้วยพิธีกรรมทางศาสนายังจำกัอดอยู่ในเชื้อพระวงศ์และขุนนางชั้นสูง ส่วนประชาชนให้การยอมรับน้อย ถึงอย่างนั้นรัฐก็ได้มีการจัดตั้ง “โรงศิริราชพยาบาล” ขึ้นเพื่อผลิตแพทย์ในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ได้ตั้งจุฬาลงกรณ์

นอกจากนี้ หนังสือยังได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของฝ่ายการเมืองที่มีผลต่อการจัดการโรคระบาดกล่าวคือในช่วงแรก หน่วยงานในการจัดการโรคระบาดไม่ได้เป็นเอกภาพดังเช่นปัจจุบัน การรวมกันของหน่วยงานด้านสาธารณสุขและการควบคุมโรคเกิดขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 6 พระองค์ได้รวมเอากองแพทย์ของกรมสุขาภิบาลกระทรวงนครบาลกับกรมประชาบาลของกระทรวงมหาดไทย ตั้งเป็นกรมสาธารณสุขและขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย ต่อมาในยุคของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้จัดตั้งกระทรวงสาธารณสุขขึ้นเมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2485 ด้วยความจำเป็นที่รัฐไทยต้องควบคุมโรคระบาดให้ได้ เพราะต้องการเพิ่มประชากรและสร้างสุขภาพที่ดีแก่ประชากรเพื่อที่จะได้เป็นกำลังในการพัฒนาประเทศ เหตุนี้แพทย์จึงมีบทบาทอย่างสูงในสังคมไทย และรัฐเองก็ถือว่าเป็นภารกิจที่ต้องจัดการดูแลสุขภาพของประชากรของตนทุกยุคทุกสมัยจนถึงปัจจุบัน